

*Дніпропетровський
історичний музей
імені Д. Я. Яворницького*

Експозиція залу № 4 Дніпропетровського історичного музею ім. Д.І. Яворницького

Валентина Бекетова

канд. іст. наук,
заступник директора
з наукової роботи
Дніпропетровського
історичного музею
ім. Д.І. Яворницького,
м. Дніпропетровськ

Як і більшість перших музеїв, що виникли на теренах України на півдні, музей у Катеринославі започатковано як сховище різноманітних раритетів і рідкостей. Біля витоків створення музею стояли місцеві діячі — губернатор *А.Я. Фабр* і директор міської гімназії та народних училищ краю *Я.Д. Грахов*.

Повідомлення про заснування в місті Громадського музею старожитностей Катеринославської губернії (його ще називали "Фабрівський") було вміщено в місцевих губернських відомостях 1 (12) лютого 1849 р.

Розташовувався музей у Потьомкінському палаці, де в той час відбувались засідання дворянського зібрання. Вже у

1850-х рр. у збірці музею налічувалось кілька сотень російських та іноземних монет, пам'ятних медалей, античних пам'яток, єгипетська мумія жінки з дитиною, археологічні та палеонтологічні речі, мінерали тощо. У 1860—1900 рр. музей перебував у віданні й приміщенні міської класичної чоловічої гімназії.

У 1902 р. в Катеринославі було засновано Обласний музей імені *О.М. Поля* на честь видатного мецената, колекціонера, підприємця, почесного громадянина міста *Олександра Миколайовича Поля*. Саме його збірка старожитностей (майже 5000 одиниць) становила основу музею, який став своєрідним продовженням місцевої музейної справи, започаткованої у 1849 р. Збірка "Фабрівського" музею згодом перекочувала до знову створеного музею, для якого у 1905 р. було побудоване спеціальне музейне приміщення.

У 1917—1940 рр. музей кілька разів змінював назву — Народний музей, Крайовий історико-археологічний, Історичний музей, а з 1940 р. — Дніпропетровський історичний музей імені *Д.І. Яворницького*. Великий внесок у розвиток музею зробили: знавець історії і колекціонер *О.М. Поль*, вчений, академік *Д.І. Яворницький* (директор музею в 1902—1933 рр.), історик, заслужений працівник культури УРСР, директор музею у 1963—1983 рр., *Г.Ф. Ватченко*.

У 1968—1977 роках було проведено генеральну реконструкцію старого приміщення музею і прибудовано нове, де було створено діораму "Битва за Дніпро" й оформлено 9 експозиційних залів з історії і культури краю з найдавніших часів до сьогодення.

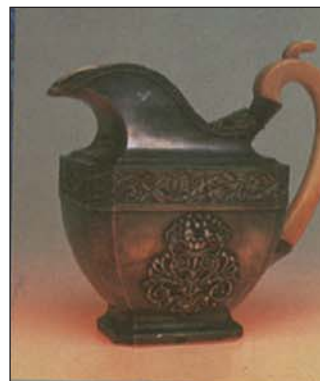
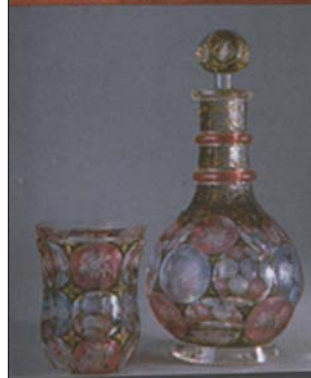
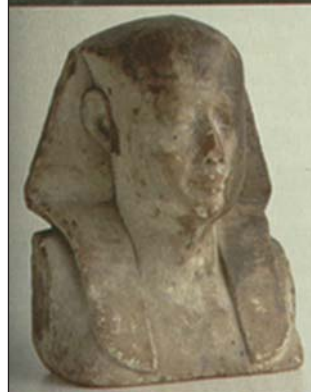
У фондах музею сьогодні зберігається 250 тис. одиниць музейних предметів, серед яких: археологічна збірка, у складі якої 86 кам'яних скульптур — від всесвітньо відомого *Керносівського ідола* III тис. до н.е. до половецьких кам'яних баб X—XIII ст., реліквії запорозького козацтва (документи, зброя, одяг, клейноди, печатки, живопис), 140 стародруків XVI—XVII ст., нумізматычна, філокартична, фалеристична, етнографічна, архівна, книжкова, фотофонокіно-, мистецтвознавча та інші збірки.

Щорічно музей поповнює свою фондову збірку 3000 музейними предметами, серед яких: козацькі люльки, українські вишиті рушники і сорочки, предмети побуту, витвори петриківських майстрів, релігійні книги XVIII—XIX ст., срібні та золоті ювілейні монети України, нагороди тощо.

Перлиною музейної збірки, безперечно, є *козацька колекція*, збиранню якої великого значення надавали академік *Д.І. Яворницький* і *О.М. Поль*, сам нащадок козацького роду Полуботків по материнській лінії. Серед української інтелігенції, прихильників і друзів Яворницького музей не випадково називали "козацьким", де "немов живі вставали запорожці".

Сьогодні Дніпропетровський історичний музей — це своєрідний музейний комплекс, до якого входять: **1/ історичний музей** — 9 експозиційних залів з історії краю з найдавніших

часів до сьогодні, художнє оформлення залів музею здійснене санкт-петербурзькими художниками під керівництвом *В. Рівіна* та *В.Короткова*; 4 виставочні зали, в яких постійно експонується понад 50 різноманітних виставок мистецтвознавчого та історико-

культурного напрямків як із власного музейного зібрання, так і з інших музеїв та приватних колекцій України й світу;

2/ діорама "Битва за Дніпро" (відкрита у 1975 р. — до 30-річчя Перемоги у Великій Вітчизняній війні), полотно діорами — 840 кв.м, створене московськими художниками-баталістами студії ім. Б.Грекова — *М.Овечкіним* та *М.Бутом*, відтворює героїчні подвиги учасників форсування Дніпра восени 1943 р. біля сіл Військове-Вовніги;

3/ меморіальний будинок-музей академіка Д.І. Яворницького, в якому він мешкав з 1905 до 1940 рр., 6 меморіальних приміщень і виставочний зал;

4/ музей "Літературне Придніпров'я", який відтворює історію літературного процесу в нашому краї, представляє матеріали місцевих письменників, журналістів (створений 1982 р., з 1998 р. працює перший поверх музею у виставочному варіанті, створюються культурологічні виставки);

5/ музейний центр О.П.Блаватської та її родини по вул. Ленінградська, 11 (створення розпочалося в 2001 р.).

Наукові співробітники музею проводять значну науково-дослідну роботу з проблем музеєзнавства і краєзнавства. Постійно досліджуються

**Лицарські бої
під час музейного свята "Чисті джерела"**

понад 40 тем з історії краю з найдавніших часів до сьогодення, з проблем археології та етнографії (наукові експедиції по селах області), історії релігії, геральдики, нумізматики, історії книги, суто музеєзнавчих питань, соціолого-психологічних досліджень музейних відвідувачів, музейної педагогіки тощо. Щодва роки проводяться обласні наукові музеєзнавчі конференції. Щорічно музей проводить 2-3 наукові археологічні експедиції і до 5 археологічних розвідок на території області. Результати науково-дослідної роботи висвітлюються в наукових збірниках музею (10 випусків), вузів міста, в окремих монографіях, каталогах (14), на різноманітних наукових конференціях у Дніпропетровську і за його межами.

Однією з провідних наукових тем є "Історія запорізького козацтва", яка постійно висвітлюється

в наукових статтях та доповідях, на виставках. Упорядкований і підготовлений до видання каталог музейної збірки "Козацькі старожитності" (2000 предметів). До 315-ї річниці від дня народження останнього кошового отамана Запорозької Січі *Петра Калнишевського* музеєм створено цікаву і змістовну виставку "Петро Калнишевський і його доба".

Серед етнографічних питань великої уваги музей надає розвитку і збереженню народних промыслів, ремесел, мистецтва самодіяльних народних майстрів, зокрема петриківського народного розпису — візитної картки Дніпропетровщини.

Щорічно комплекс Дніпропетровського історичного музею відвідують понад 300 тис. осіб, для них проводиться 8000 екскурсій, різноманітні культурологічні заходи, зустрічі, вечори, презентації, музейні вітальні, свята просто неба "Чисті джерела", гра-вікторина "Джерело", нічні екскурсії "Людина і Степ", функціонують краєзнавчі та культурологічні гуртки, клуби, студія "Жива глина" тощо. Широкою популярністю серед навчальних закладів міста користується музейна програма "Музей і діти" (музейні і виїзні заняття з історії та культури краю для школярів), розроблена співробітниками музею у 1989 р. З 1999 р. втілюється в життя проект "Музейні гастролі" — обмінні виставки з музеями України, за яким відбулося 20 різноманітних виставок, що дають можливість мешканцям різних регіонів ознайомитися з історико-культурною спадщиною України. Музей є науково-методичним центром для всіх музеїв області — 7 державних та 145 громадських (42 народних), здійснює координацію краєзнавчої роботи, бере участь у пам'ятко-охоронній діяльності.

**Колектив Дніпропетровського історичного музею
ім. Д.І. Яворницького**

**Запрошуємо Вас відвідати наш музей і
ознайомитися з його численними
експонатами!**

49027, Дніпропетровськ, пр. К. Маркса, 16, 18, 64;
вул. Яворницького, 5; вул. Ленінградська, 11;
тел. 46-24-28, 46-34-22, museum@teleport.com;
www.museum.dp.ua

*Кам'яна пластика
у вигляді
лапідаріума*

“Каміння залишається німим, якщо людина не змусить його говорити” — якось зазначив Максим Горький. Цей вислів можна застосувати як для стародавніх кам'яних пам'яток археології, так і до творчості сучасних скульпторів. Колись люди торкнулись руками каміння й воно заговорило. Адже багато тисячоліть тому на початку людської історії людина “приручила” кремій, виготовивши знаряддя праці, зброю, побутові та культові речі, змусивши його тим самим служити собі. Взагалі камінь в усьому його розмаїтті для первісної людини був найважливішим матеріалом — скільки унікальних пам'ятників минулого у вигляді різноманітних кам'яних споруд, скульптур, окремих глиб з малюнками й написами дійшло до нас! Сьогодні у третьому тисячолітті нашої ери археологи намагаються розшифрувати, інтерпретувати те, що вкладали у камінь наші пращури. Вони довели, що, окрім усього іншого, з каменем пов'язано здобуття людиною вогню, а для багатьох народів — це поява грошового обігу. Є гроші у вигляді великих багатотонних кам'яних кіл — так зв. “*фей*”, на які, щоб їх привласнити, достатньо поставити свою позначку. А подальший розвиток кулінарії був би неможливим без кам'яної солі.

У багатьох музеях світу зберігаються кам'яні свідки прадавньої історії, зібрані у *лапідаріумах*, а також старовинні фоліанти (*лапідарії* — таку назву мали ці книги) з історії дорогоцінного та рідкісного каміння. Оскільки це слово має кілька визначень, ми досить часто отримуємо запитання від відвідувачів музею, мешканців міста щодо призначення й необхідності так зв. *лапідаріума*, який будується в Дніпропетровську біля історичного музею.

Мода на *лапідаріуми* (енциклопедичне визначення від латинської “*lapis*” — “*камінь*”: місце на відкритому просторі або в закритому приміщенні, де розташовано натуральне каміння, фрагменти архітектурних деталей, кам'яні скульптури, пам'ятки архітектури й пам'ятники) — колекції різних старовинних та раритетних виробів з каменю, які могли розташовуватись просто неба — на подвір'ї, у садах та парках, або під дахом — у виставкових павільйонах чи інших приміщеннях, з'явилась у XIX ст. Є такі музеї у Німеччині, Китаї, Італії, Франції, Польщі, Казахстані, Росії й Україні.

Своєрідним островом-лапідаріумом є всесвітньо відомий *острів Пасхи* з його велетенськими кам'яними людськими головами. В *Осло*, наприклад, є парк з 200 гранітними скульптурами — творами відомого скульптора *Густава Вігеллана*, який упродовж 40 років працював, щоб у граніті втілити етапи життя людини від народження до смерті у вигляді замкненого і разом із тим безкінечного кола життя. Одна із скульптур (найвища — 17 м) має вигляд переплетіння людських тіл, які видираються по піраміді догори. Але назвати таке чудо мистецтва лапідаріумом буде неправомірним, це скоріш за все грандіозний скульптурний ансамбль, що простягається на 850 км.

Половецькі статуї (XI — XIII ст.) у лапідаріумі (зліва) та у фондовому сховищі Дніпропетровського історичного музею ім. Д.І. Яворницького

Однією з найбагатших колекцій кам'яних пам'яток у світі є колекція *Ермітажу*.

На теренах України цінна й численна колекція кам'яної пластики античних часів зберігається в Керченському археологічному музеї в приміщенні колишнього кінотеатру. Унікальні зразки давньої кам'яної культової пластики, античних надмогильних пам'ятників і скульптури має *Одеський археологічний музей*.

На Дніпропетровщині, крім *Дніпропетровського історичного*, невеличкі колекції кам'яної пластики зберігають *Нікопольський державний краєзнавчий та Дніпродзержинський міський музеї*, античні кам'яні пам'ятники зосереджені у *приватній колекції Селяніна* (археологічний музей фірми ВЕСВІ).

Якщо вважати лапідаріумом будь-яке зібрання чи сховище каміння й виробів з нього, то до цього визначення слід віднести різні кладовища з кам'яними надгробками, але добре відомо, що вони вже мають свою назву — *некрополі*. До того ж кам'яні надмогильні пам'ятники на кладовищі розташовані поряд з дерев'яними, металевими, цегляними й з інших матеріалів.

На наш погляд, найбільше відповідають визначенню саме лапідаріума такі збірки великих глиб кам'яних порід, кам'яних скульптур різних часів та каменів з малюнками й текстами, архітектурних деталей, інших пам'ятників з каменю, які спеціально зібрані музеєм або приватним власником,

**Царська статуя,
узурпована фараоном Рамзесом VI
(Єгипет, XIII ст. до н.е.)**

**Одна з найвизначних реліквій України —
Керносівський кам'яний ідол
(с. Керносівка, Дніпропетровська обл.,
III ст. до н.е.)**

науково систематизовані, упорядковані за хронологічним принципом, технікою виготовлення, архітектурними стилями, різновидом каміння тощо й виставлені для загального огляду. Тобто це не просто сховище, а експозиція, певним чином художньо оформлена з елементами дизайну, яку можна оглянути й отримати вичерпну інформацію про експонати, пояснення фахівців. Безперечно, така кам'яна експозиція може бути розташована й просто неба, але в такому випадку виникає більше проблем щодо збереження й охорони кам'яних пам'яток, адже і каміння потребує певних температурно-вологісних умов зберігання.

Коли *Керносівський ідол* з Дніпропетровського історичного музею у 1998 р. потрапив в Археологічний музей м. Аости (північна Італія) на виставку "Боги каменю", йому було відведено спеціальний зал з відповідними умовами зберігання скульптур доби енеоліту, виготовлених з каменю піщаника. А пам'ятки з інших кам'яних порід розмістили у другому залі виставкового комплексу музею.

Практика Дніпропетровського історичного музею щодо зберігання власної збірки кам'яної пластики є яскравим негативним прикладом: замкнений своєрідним напівколом майданчик просто неба біля музею, створений у 1977 р., на якому були виставлені кам'яні скульптури, виявився непридатним для їх зберігання. Майже через 5 років через негативні екологічні умови міста скульптури почали псуватися, що було видно неозброєним оком — це зелений наріст, який роз'їдав каміння. Невипадково у 1980-х рр. музей, щоб врятувати колекцію, розпочав роботи з реставрації кам'яної пластики, розташованої біля музею. Втрутився в цей процес псування збірки й людський фактор — кілька скульптур було по-варварському пошкоджено вночі невідомими мешканцями міста. Статуї були просто розбиті навпіл, а деякі подряпані...

До того ж колекція з роками збільшувалась, і навіть для її зберігання потрібні були нові приміщення. Відреставровані статуї не було сенсу знову виставляти на той самий злочасний майданчик, і вони потрапляли, добре якщо у зали музею, а здебільшого у фондосховища.

Отже, побудова спеціально призначеного для збірки кам'яної пластики (великогабаритні антропоморфні стели, кам'яні скульптури, фрагменти античних та східних пам'яток, надмогильні козацькі хрести — всього понад 100 одиниць) стаціонарного павільйону (лапідаріума) сприятиме як запобіганню псуванню й знищенню унікальних пам'яток місцевої історії та культури, що мають не тільки національне, а й світове значення, так і дасть можливість яскраво, образно в усій повноті представити ці стародавні кам'яні раритети, які завжди викликали велику зацікавленість не тільки вчених, а й широкого загалу.

Надмогильний козацький хрест. XVII ст.

*Рушник поховальний.
Домоткане полотно, заплоч, вишивка хрестиком. Катеринославщина, початок XX ст.*